

FORDYPNINGSTEKST

Holocaust i Norge

Holocaust – nazistenes forsøk på å tilintetgjøre de europeiske jødene – ble iverksatt i alle de delene av Europa som falt under nazistisk styre. Et av særtrekkene ved Holocaust var, som historikeren Odd-Bjørn Fure påpeker, nettopp drapspolitikken totale omfang. Den nazistiske staten, skriver han, «søkte å samle alle jøder i Europa – fra Trondheim til Kreta, fra Bordeaux til Minsk – med det ene formål: å drepe dem.»

Også i Norge søkte de nazistiske makthaverne som styrte landet fra 1940 til 1945, å tilintetgjøre den jødiske befolkningen. Som et resultat av dette ble mer enn en tredel av de jødene som hadde levd i landet før den tyske okkupasjonen, myrdet. Denne teksten omhandler Holocaust i Norge.

Tidlige antisemittiske tiltak

Da Hitler-Tyskland invaderte Norge 9. april 1940, levde det om lag 2000 jøder i landet. På dette tidspunktet hadde nazistene for lengst iverksatt ekstreme antisemittiske tiltak i Tyskland og i de tyskkontrollerte områdene. Under invasjonen i Polen i 1939 utførte tyske styrker blant annet massakre på jøder og polakker.

Som følge av den tyske okkupasjonen strammet nettet seg også for jødene i Norge. Allerede kort tid etter 9. april 1940 ble det iverksatt antisemittiske tiltak. I den første fasen dreide det seg om forskjellige enkelttiltak som bidro til å forverre jødernes situasjon. Dette kunne være diskriminerende bestemmelser, lover og forslag til lover, men også trakassering og voldelige overgrep.

Bare en måned etter den tyske invasjonen, 10. mai 1940, mottok Oslo politikammer en anmodning fra tysk sikkerhetspoliti om å inndra radioapparater som var eid av jøder. Jødernes radioapparater ble også inndratt i andre deler av landet, blant annet i Trondheim.

Det ble også gjennomført arrestasjoner av jøder i de tidlige fasene av okkupasjonen. Historikeren Bjarte Bruland påpeker at de tyske politimyndighetene i Norge oppfattet jødene som drivkraften bak motstand og sabotasje, og at jøder dermed var ekstra sårbare når det tyske sikkerhetspolitiet aksjonerte. 17 jøder ble deportert til Tyskland før oktober 1942, og en rekke jødiske menn satt arrestert i tyske leirer og fengsler i Norge. Jødiske fanger ble også systematisk mer brutalt behandlet enn ikke-jødiske fanger.

I Midt-Norge og Nord-Norge ble ytterliggende tiltak mot jødene innført tidligere enn i resten av landet. 18. juni 1941 ble de fleste av de jødiske mennene i Tromsø og Narvik arrestert og overlevert til Sydspissen fangeleir ved Tromsø. Vinteren 1941/42 beordret det tyske sikkerhetspolitiet sjef i Midt-Norge, Gerhard Flesch, at forretninger i Trondheim som var eid av jøder, skulle beslaglegges. I januar 1942 ble fem personer – fire av dem jøder – arrestert og henrettet etter å ha blitt funnet skyldig i å komme med «tyskfientlige uttalelser».

Antisemittiske initiativer fra Nasjonal Samling

25. september 1940 innførte den tyske okkupasjonsmakten en politisk «nyordning» i Norge. Stortinget og regjeringen ble avsatt, og samtlige politiske partier, unntatt fascistpartiet Nasjonal Samling (NS), ble forbudt. Samtidig ble Nasjonal Samling innlemmet i okkupasjonsstyret. NS var hele tiden under den tyske okkupasjonsmaktens oppsyn og

kontroll. Likevel fikk partiet en maktposisjon det aldri ville ha fått uten tysk støtte.

Nasjonal Samling forsøkte fra høsten 1940 å omforme Norge til en nasjonalsosialistisk stat, og i forbindelse med dette tok partiet også initiativer til å innføre antisemittiske tiltak. Justisdepartementet, som ble ledet av NS-mannen Sverre Riisnæs, utformet høsten 1941 bestemmelser om yrkesforbud. Dette betydde blant annet at jødiske advokater mistet bevillingen. 12. mars 1942 gjeninnførte Vidkun Quisling og Nasjonal Samling bestemmelsen i Grunnloven om at jøder skulle nektes adgang til riket.

NS' partiledelse og NS-pressen spredte også en massiv antisemittisk propaganda. I Quislings taler ble for eksempel «den internasjonale jødedom» gang etter gang trukket frem som «den germanske rases» hovedfiende.

Samtidig som det ble innført antisemittiske bestemmelser, gjennomførte aktivister i Nasjonal Samling også aksjoner på lokalplan. Dette kunne dreie seg om tilgrising av eiendom som tilhørte jøder, men også om fysisk vold. NS-tidsskrifter oppfordret i tillegg leserne til å boikotte forretninger eid av jøder. Det var særlig hirden, Nasjonal Samlings paramilitære organisasjon, som utførte slike aksjoner. Dette vakte betydelig motvilje i den norske befolkningen.

Registreringer

Fra høsten 1941 og vinteren 1942 gikk den antisemittiske politikken inn i en mer systematisk fase. Det viktigste tiltaket dreide seg om registrering av de norske jødene. 10. oktober 1941 anmodet det tyske sikkerhetspolitiet det norske Politidepartementet om å sørge for at jøders legitimasjonskort ble påstemplet en rød J. 20. januar 1942 utstedte departementet en ordre til landets politimestre og lensmenn om at bestemmelsen skulle gjennomføres. 1428 personer ble registrert i forbindelse med stempelingen. Disse registrene dannet det viktigste grunnlaget for massearrestasjonene og deportasjonene av jødene høsten 1942 og vinteren 1943.

I kjølvannet av de tiltakene tyskerne beordret, ble det også gjennomført en statistisk undersøkelse av den jødiske minoriteten i Norge. Jødene ble spurt om personalia, yrke, religiøs tilhørighet, organisasjonsmedlemskap, om de var frimurere, og om de var tidligere straffet. Initiativet til denne statistiske registreringen kom fra Nasjonal Samlings partiorganisasjon.

Arrestasjon og deportasjon

Høsten 1942 gikk den antisemittiske politikken i Norge over i det historikeren Bjarte Bruland har karakterisert som arrestasjons- og deportasjonsfasen – som hadde den nazistiske drapsleiren Auschwitz-Birkenau som endestasjon.

6. oktober erklærte den tyske okkupasjonsmakten unntakstilstand i Trondheim. Mannlige jøder over 15 år ble arrestert og brakt til fangeleiren Falstad. Deretter, 26. oktober 1942, ble alle mannlige jøder over 15 år i hele Norge som ikke klarte å flykte, arrestert i en koordinert aksjon. De arresterte jødene ble brakt til Berg Fangeleir i Vestfold. Jødiske kvinner ble pålagt daglig meldeplikt hos nærmeste politimyndighet, noe som gjorde det vanskelig for dem å flykte.

Arrestasjonene ble etterfulgt av deportasjoner. 25.–26. november ble jødiske kvinner og barn over hele landet arrestert. Deretter ble den største deportasjonen av norske jøder under krigen iverksatt. Kløkken 14.55 torsdag 26. november la skipet D/S Donau fra kai i Oslo. I tillegg til mannskap og vaktstyrke var det 529 jøder fra Norge om bord: kvinner og barn, samt mennene som var blitt arrestert tidligere. 26 jøder ble også deportert med skipet Monte Rosa, som også hadde fraktet 21 jøder fra Norge 19. november. 25. februar 1943 fant den siste store transporten sted, da 158 jøder, en stor del av dem barn, ble transportert ut av landet med skipet Gotenland. Også etter dette skjedde

det deportasjoner av enkeltpersoner og mindre grupper. Totalt 773 jøder ble deportert fra Norge under den tyske okkupasjonen, hovedsakelig til Auschwitz-Birkenau. Bare 34 av dem overlevde. Etter at jødene var blitt deportert, ble deres eiendeler og formuer inndratt til fordel for statskassen. Dette betegnes gjerne som den økonomiske likvidasjonen.

Nordmenns medvirkning

Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene var først og fremst en virkning av okkupasjonen – at Norge ble invadert og dermed falt inn under tysk nasjonalsosialistisk kontroll. Holocaust i Norge var en del av et omfattende tilintetgjørelsesprosjekt som hadde som siktemål å renske Europa for jøder. Initiativet til å arrestere og deportere de norske jødene kom fra tysk hold, og det tyske sikkerhetspolitiet førte nøye kontroll med prosessen.

Mange nordmenn medvirket likevel aktivt i den antisemittiske politikken. Et særlig ansvar hadde det norske nazistiske partiet Nasjonal Samling. NS spredte ikke bare en omfattende antisemittisk propaganda under okkupasjonen – i egenskap av å være en del av det tyske okkupasjonsregimet fremmet partiet også antisemittiske tiltak på egen hånd. Sentrale representanter for NS-regimet var også personlig involvert i arrestasjonene og deportasjonene.

Også politiet og statsbyråkratiet deltok i å planlegge og gjennomføre den antisemittiske politikken. Arrestasjonen av jødene ble i siste instans utført av norske politistyrker, selv om det var den tyske okkupasjonsmakten som ga ordrene.

Flukt og hjelp

Bildet er likevel ikke svart-hvitt. Det fantes også nordmenn som forsøkte å hjelpe – og som hjalp – jøder. Omtrent 1200 mennesker flyktet i løpet av krigen til det nøytrale og dermed trygge Sverige på grunn av anti-jødiske tiltak. De fleste fikk bistand fra en eller flere hjelpere under flukten. Det fantes mange organisasjoner i det okkuperte Norge som brakte mennesker i sikkerhet. Et eksempel er Carl Fredriksens transport, som reddet mellom 340 og 350 jøder og personer med jødisk bakgrunn i større transporter. Et ukjent antall politifolk varslet også jøder i forkant av arrestasjonene.

OPPGAVER

- Hvor stor andel av jødene som levde i Norge i 1940, ble myrdet under Holocaust?
- Hvilke hovedfaser besto den antisemittiske politikken i Norge av? Pek på noen sentrale kjennetegn ved de enkelte fasene.
- Arrestasjonene og deportasjonene av de norske jødene skjedde etter tysk initiativ. Likevel var også mange nordmenn involvert i den antisemittiske politikken. Hvilken rolle spilte Nasjonal Samling og norske politienheter?
- Etter krigen ble en av de sentrale personene i forbindelse med arrestasjonene av de norske jødene, Knut Rød, frikjent av det norske rettsvesenet. Bruk Internett og andre kilder til å finne ut hvem Knut Rød var, og hvilken rolle han hadde i Holocaust. Kan frikjennelsen av Rød fortelle oss noe om holdninger til jødene i det norske samfunnet? Begrunn svaret ditt.